

Barcsay Jenő-émlékek (montázs)

1. Emlékek a Kabdebó családról

1982. január 24. Bécsben vett, hamar elromlott magnós rádiómon hallgattuk korábbi sorozatom beszélgetésének adását, amely a híres Barcsay-mozaikok keletkezéstörténetét beszélt el (utóbb megjelent A műhely titkai című 1984-ben megjelent interjúkötetemben). Elégedett volt. Ez nagy szó, mert mindig aggályosan javított korábbi szövegein. – Én nem vagyok író, nagyon kell vigyáznom minden mondatomra, nehogy szégyenkezniem kelljen az írók előtt – szokta mondogatni. (Amikor a meghallgatott emlékezését könyvbe emeltük, kétszer is átírta, legutoljára a korrektúrát, annyira, hogy újra kellett szedni a szöveget; a szerkesztő, Sík Csaba barátom a mester iránti tiszteletből természetesen beleegyezett a módosítások pénzigényes megvalósításába. Emlékszem, ezt az utolsó átdolgozást az Andrássy út egyik padján ülve, szinte mindegyik szót külön mérlegelve végezte, amikor elkészültünk, megkönnyebbülten felsóhajtott: na, ezzel is végeztünk, hál' Istennek nem hagyok magam után félig kész munkát, remélem, nem kell szégyenkezniem majd miatta.) De akkor elégedett volt. Látva ölemben a kis masinát, hirtelen ötlettel kijelentette: megígértem, hogy elmondom emlékeimet apádékról, kapcsold be, essünk túl rajta. Nem mertem mondani, hogy nagyon rossz felvételre képes már csak ez a „ricsajláda” (ahogy otthon elégedetlenül becéztük), örültem, hogy elkezdte (hiszen máig sajnálom, hogy még ilyen rossz gép sem volt a közelünkben, amikor Tóth Imre-Amerigo Tot és Hubay Miklós jelenlétében, szentendrei házában ifjúsága meghatározó élményét, a Párizsból érkezése utáni első firenzei napját csodálatos helyszínrajzzal elmesélte). Örööm az alig hallható szalagot valamint feleségem barátnőjének, Baranczó Katalinnak a gépiratát, amelyet magam szavanként javítottam, hogy

azután ő maga is – szokásos aggályosságával, ceruzával – átírja végül. Romániából volt menekülésének okát és történetét elmondta ugyan, de akkor mégis áthúzta, élete végén is félt az eseménynek az emlékeitől, – hiszen ezekben az években is haza járt oda, rokonai éltek ott. Ma már az akkori félreértés senkinek sem árthat. Különben is, a valódi tettes nevét ki sem ejtette – akkor sem, azóta sem – a száján.

* * *

Nagy szeretettel gondolok mindig vissza Édesanyám bátyjának családjára. Az anyámat imádtam. Nem szeretem az ilyen fellengzős kifejezéseket, hogy imádtam, és az ehhez hasonlókat, de én az anyámat nagyon szerettem. Hogyne szerettem volna a bátyjának a családját is. Miklós bácsi 15 évvel idősebb volt az én anyámnál. Tulajdonképpen mondhatnám azt is, hogy a nevelője is volt egészen fiatal korában, hiszen Miklós bácsinál dolgozott mint segédjegyző az én apám, Barcsay Boldizsár, aki ott ismerkedett meg Kabdebó Irénnel. No, de nem itt szeretném elkezdni, hanem valahogy bizonyos ritmusba szeretném hozni a fiataalkori emlékeimet a későbbiekkel.

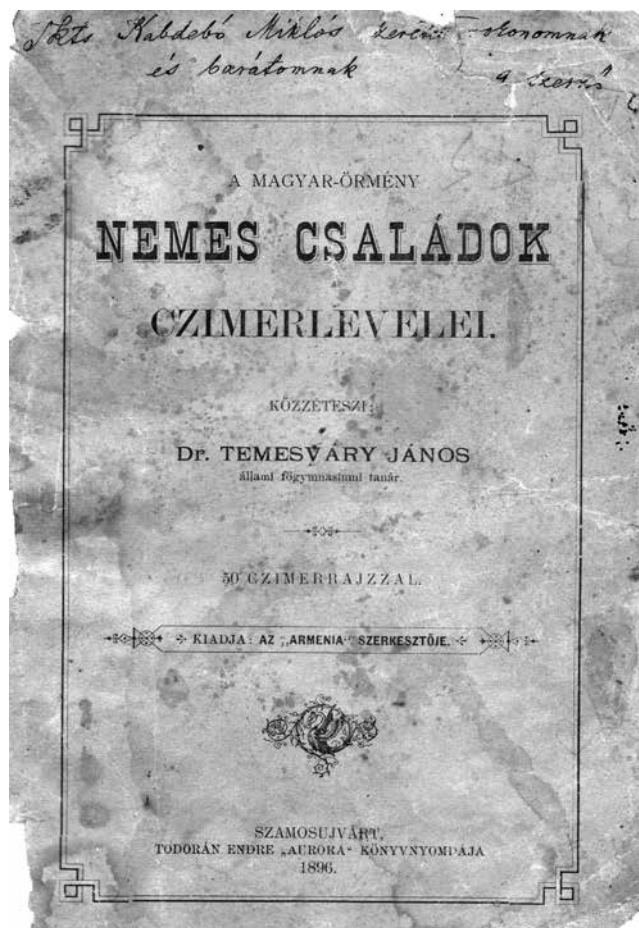
Katona községben lakott a családuknak. Mindig boldogok voltunk, amikor a szüleink elhatározták, hogy megyünk Miklós bácsiékhoz, meglátogatjuk a Kabdebó családot Vasasszentivánon. Miklós bácsiékat és az unokatestvéreimet, Erzsit, Jancsit – aki a te édesapád volt –, Miklósát – aki a legfiatalabb volt és orvostanhallgatónak készült, sajnos korai halála megakadályozta, hogy életcélját elérhesse –, és Gerőt – aki mindegyiknél idősebb volt, tulajdonképpen mostoha testvérük volt, mert Miklós bácsinak az első felesége, Gerő édesanyja meghalt, úgy emlékszem Bozsoki lány volt, és Szentiván közelében, Göc községben laktak. Gerő nem tartozott egészen

a Kabdebó családhoz, hanem csak félig, mert két családnak a gyereke volt, így őt ritkábban láthattuk, de olyankor nagyon örvendtünk az ő jelenlétének. Kedves, jó ember benyomását tette, nagyon jóképű férfi volt, azt hiszem, jogász volt, jogi egyetemem végzett.

Na, most megint visszakanyarodok a gyermekkoromba. Amikor szüleim elhatározták, hogy megyünk Szentivánra, az nekünk ünnepet jelentett. Nagyon szerettük azt az utat, amelyet meg kellett tennünk az apám kétlovas kocsiján. Ezzel tettük meg a 25 kilométert. Amint kiértünk Katona községből, a Mezőség legsárosabb, legelhagyatottabb falujából, amely nekem így is nagyon kedves, a gyerekkori emlékeimmel együtt, három kilométert kellett megtennünk. Ha sár volt, akkor nehezen tudtunk onnan kijutni, csak ökrös szekér volt képes arra, hogy a három kilométert megtegye, és kijussunk az országútra. Hát amikor először fölcsillant a Katona község határában levő Katonai-tó – mert így nevezték, azt hiszem, most is így nevezik –, akkor különös érzés fogott el, mert életemben először akkor láttam meg nagyobb vizet, úgy képzeltem, hogy a tenger is valahogy így kell, hogy kinézzen, a víznek a csillogása különös hangulatot ébresztett, legalábbis bennem, de azt hiszem, többes számban is mondhatom – bennünk, értve testvéreimet –, utána a Gyekei-tó, aztán a Cegei-tó, ezek mind egymás után következtek, minthogyha nem is a földön jártunk volna, hanem majdnem úgy éreztem magam, mint amikor először repülőgépen tettem meg az utat Budapesttől Párizsig. Olyan furcsa érzés fogott el, szinte mondhatnám – akkor még nem ismertem ezt a ma nagyon divatos szót – olyan „szürrealista” tájak vonultak el előttünk. Ugyanez volt az érzésem most öreg koromban, amikor Némából Vasasszentivánon keresztül tettük meg az utat Katona községbe. Ugyanez volt az érzésem, mint fiatal koromban, amikor először tettük meg azt a bizonyos 25 kilométert.

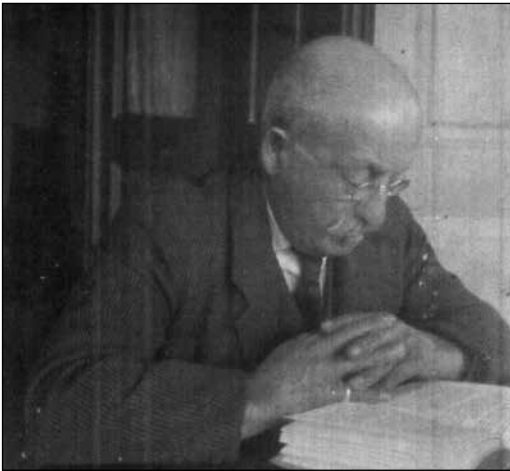
Ha összehasonlítom a két falu, tehát Katona és Vasasszentiván életét –, akkor a kettő között nagyon nagy volt a különbség. Az egyik sáros, unalmas, nagy, elterpeszkedett román falu; a másik pedig nem volt annyira nyílt, nem dombokkal körülvett falunak képzelheted, mert ott hegyek voltak. Hát, Istenem, nekünk hegyeknek

tetszett, mert a Mezőséget a dombok uralják; dombok alatt értek én lankás, kopár és füves dombokat, amelyek – idősebb koromban határozta meg ezt a dombokról alkotott benyomásomat – olyanok voltak, mint egy szép női fekvő forma, akt. El kell képzelni nagy formákat, ahol még bokrokat is alig lehetett látni, itt-ott egy-egy kisebb akácost, és csak fű, fű és fű. Fűvel beborított formák, felületek. Hát ezek mind legelők voltak. Nagyon sok volt ott a juh, tehát a tenyészállat. Vasasszentivánra visszaemlékezem, ott inkább nagyobb dombok vannak, de erdővel borított, fával borított dombok, hegyek, és itt volt egy nagy patak, a Füzési-patak, amely a Mezőségből vezette le a vizet a Szamosba, és ott fürödtek a Kabdebó gyerekek, egy alkalommal én is velük lubickoltam. Nekem az a patak nagyon tűnt akkor, de hát hasig érő víz lehetett benne. Az is jó volt, jól esett, jókat lubickoltunk benne. Előtte van a Kabdebó fiúknak az alakja: Jancsi az izmos alakjával, Miklós, azt hiszem akkor már nem volt közöttük, és a Temesváry fiúkra is

Kabdebó Lóránt fotója

emlékszem, azok is velünk együtt voltak, együtt fürödtünk.

Az „örmény koponya”

Fotó: Kabdebó Lóránt családi albumából

Még az első fogadtatásra is emlékszem. Mindig nagyon kedvesen fogadtak. Mindig. Úgy éreztem, hogy az a szeretet, ami a Kabdebó családból felénk áradt, az őszinte volt. Nagyon szerettük Miklós bácsit, Róza nénit (ő volt a keresztanyám), Jancsit, Miklóskát (ő sokkal élénkebb volt, mint a bátyja) és Erzsit (ő egy kicsit fellengős volt, és csupa tűz, csupa energia és élénkség). Miklós bácsi nyugodt, komoly ember volt, középtermetű, kövérkés egy kicsit, jól táplált, úgy érzem, hogy koponyájának a formáját én örököltem. Mert olyan koponyám van nekem, mint amilyen a Miklós bácsié és az édesanyámé volt – az édesanyám koponyája is hasonlított nagyon a Miklós bácsiéhoz –, én úgy neveztem, hogy „örmény koponya”. Róza néni pedig mindig sietett. Sietve járt, a spajz kulcsa lógott mindig az oldalán, két-három kulcsra emlékezem. És füttyült. Nem azért, hogy talán jókedve volt, hanem az volt az ő szokása, az ő manírja. Nekünk nem is volt furcsa, mert Róza nénihez hozzátartozott az ő karakteres tipegő járása, – mert kicsit tipegett is, jobbra-balra billegette magát. Valószínű, hogy a sok állás következtében bokasüllyedése lehetett, de akkoriban ugyebár a falusi asszonyoknak nem jutott idejük arra, hogy ilyen kis dolgokkal foglalkozzanak, mert azt hiszem, hogy akkor talpbetétet – olyat, amelyet ma képesek létrehozni – nem is tudtak volna csinálni. Valószínű, fájt a lába, azért kacsázott egy kicsit. Nagyon jó

asszony volt. Most is szeretettel tudok rá visszaemlékezni.

De hát szomorú dolgokra is vissza kell, hogy emlékezzem. Egy ilyen látogatás alkalmával kivitték a verandára, hogy Miklóskát láthassam. Ő akkor már, azt hiszem egy éve – vagy két éve is – kínlódott az ő tbc-jével, és kint feküdt. Amikor onnan hazafelé indultunk, meghallottam, ahogy a szüleim mondják, rövid ideje van hátra. Engem nagyon meghatott az arckifejezése. Le volt fogyva, úgy nézett ki, mint egy Krisztus, kis szakálla volt, nem borotválkozott, talán nem is lett volna annyi ereje, hogy megborotválkozhasson. Teljesen le volt gyöngülve szegényke, nem szólt egy szót sem, csak szomorúan nézett ránk. Úgy látszik, érezte, hogy ott a vég. Ugyanilyen sorsa volt az én öcsémnek is, aki szintén orvosi pályára készült. Az ő sorsa is így fejeződött be, mint a Miklóskáé.

Nagyon jól éltek. Azok az ebédek! – vacsorák! – azokat nem tudom elfelejteni, még most is visszaemlékezem a Róza mama főztjeire. Jóízűen készítette el az ételeket. Hát persze, nekünk, gyerekeknek farkasétvágyunk volt, és Róza néni erre el volt készülve, és busásan belakhattunk. Ebéd után Jancsival, Miklóssal és a Temesváry fiúkkal voltunk –, akiket alig ismertem, nem tudom, hogy azok milyen rokonok voltak, milyen kapcsolatunk is volt. Azt hiszem, az édesapádnak unokatestvérei voltak, sőt nekem is unokatestvéreim, mert ott kint lakott náluk az édesanyám és Miklós bácsi anyjának a testvére. Ott lakott Temesváryéknál, akkor még élt. Hosszabb életet érhetett meg, mint testvére – az anyám és Miklós bácsi anyja –, aki korán meghalt, nagy a gyanúm, hogy a rák vihette el. Nagyanyámat Vertán Teklának hívták, és a testvére még élt, amikor eljárom a Kabdebó családhoz, de én csak egyszer láthattam őt. Úgy emlékszem, hogy egy nagyon szép, üvegezett verandás házban laktak. Fekete ruhába volt öltözve, mint az öregasszonyok általában. Ő is úgy járt, illetve nem is nagyon járt, mert akkor is ült. Az arcára nem emlékezem. Kisfiú voltam, és ennek a jelentőségét, hogy az anyám édesanyjának a testvérét láthatom, akkor annyira nem tudtam fölfogni, hogy jól megnézhettem volna. Ha jól megnéztem volna, előttem lenne az arca még most is, mert jó vizuális memóriám van általában, és volt akkor is.

(Más Temesváryak is éltek Szamosújváron, erről csak azt tudom, valószínűleg unokatestvérek voltak. A szamosújvári postamesternek a fia, Temesváry János volt a Waldbauer–Kerpely kvartettnak az egyik tagja, és a Zeneművészeti Főiskolán – ha jól emlékszem – tanár is volt. És volt egy Temesváry nevű tanár is, aki megírta az örmény családok történetét, bajszos ember volt, engem nem tanított. Úgy emlékszem, hogy latintanár lehetett. Az örmény templom háta mögött egy szép barokk házban lakott, onnan gyakran tette meg az utat a gimnáziumig.)

Bottal járt, mint általában az idősebb emberek. És folyton így énekelt: csindaratta-bumm, csindaratta-bumm! Folyton ezt mondta. A gyerekek éppen ezért nem is vették komolyan, és néha ugrották. Nem tudott a gyerekekkel bánni. Egy kicsit – hogy mondjam csak – egy kerékkel, ahogy mondani szokták – több vagy kevesebb – inkább több volt neki. Egy kicsit olyan „bolond” örmény volt.)

Miklós bácsi józan gondolkozású ember volt, akinek a realitások iránt is érzékeny volt. Tudta, hogy meddig lehet menni, és hogyan kell élni. Az én apámnak nem volt olyan egészséges, reális gondolkodása, mint Miklós bácsinak. Az én apám is mindig vágyott arra, hogy gazdálkodással foglalkozzék. Miklós bácsinál anyagi gondoktól nemigen volt szó. Jól szituált család volt, úgy is éltek. Tudott az emberekkel bánni, nagyon jóban volt a feletteseivel is, még a főszolgabíróval is, mondhatnám úgy is, hogy barátja volt. Megtörtént, hogy egy-két hetet – különösen nyáron – családotól is ott töltöttek Kabdebóéknál. Nagyon mély barátság alakulhatott ki a két ember között, és ez nagyon fontos volt akkor.

Apám, amikor megtudta, hogy jön a főszolgabíró, Veszprémy Antal Nagysármásról Katona községbe, akkor apám már napokkal előtte nem aludt, nem pihent, nem érezte jól magát, ilyenkor ideges volt és nehezen elviselhető lett. Nemrégén Erzsike húgomtól hallottam, hogy apám többször panaszkodott akkoriban, hogy mindig kikap a főszolgabírójától, miért beszél a román emberekkel románul –, magyarul beszéljen! Apám hiába mondta a főszolgabírójának azt, hogy „hát, Istenem, nem tudnak magyarul beszélni, kénytelen vagyok.” „Erőltesse, tanuljanak meg magyarul beszélni! Tanulják meg a magyar beszédet!” – mondta.

Nagyon sok függött azoktól az emberektől, akik magasabb poszton voltak – mondjuk szolgabíró, főszolgabíró, alispán, főispán –, ettől függött a megyének az élete. Ezekről az emberektől függött egy körjegyzőnek is az élete. Az én apámnak az élete ezért volt nehezebb. Katona község másik megyében volt, Kolozs megyében. Katona községben lakott gróf Logodhetty Alfréd családja, nagyon becsületes arisztokraták voltak. És hát persze, mindig olyan kívánságaikkal jöttek elő, különösen a gróf – az apámhoz –, amit ő nem tudott teljesíteni, mert nem szívesen teljesített olyat, ami nem egészen legális, amit csak protekcióval lehetett elérni. Tehát a gróf az én apámon keresztül bizonyos dolgokat szeretett volna elérni – gondolok bizonyos gazdasággal összefüggő kérdésekre –, tehát valószínű, ilyen természetű kívánságai lehettek, és az én apám nemigen teljesíthette. Éppen ezért nem volt jóban a gróffal sem. És az édesapámnak így nehezebb volt az élete mindenféle szempontból. Nem is volt olyan kereseti lehetősége egy jegyzőnek ott, mint Szolnok-Doboka megyében. Később Jancsi – ha jól emlékszem, éppen az anyám elbeszéléseiből tudtam meg –, kifejezte a rosszállását, hogy az apám egyáltalán nem gondolt arra, hogy az életünket – így az enyémet is – könnyebbé tegye. Jancsi nem tudta azt, hogy más volt a mi családunknak az élete, mint a Kabdebó családé. Nagyon nehéz volt.

Vasasszentivánon ismerkedtek meg a szüleim egymással. Erről csak nagyon keveset tudok, mert fiatal koromban – 19 évesen – kerültem el hazulról, és anyám akkor nemigen beszélt ezekről a dolgokról, csak később, amikor Budapestről néha meglátogattam édesanyámékat, akik akkor már Néma községben laktak, és érdeklődtem a múltjuk felől. És akkor, ilyen alkalmakkor édesanyám röviden mesélt egyet-mást. Tulajdonképpen édesapám mint segédjegyző került Kabdebó Miklós körjegyző irodájába. Akkor édesanyám még fiatal leány volt. Miklós bácsiéknál élt, mert szüleik korán meghaltak. Árva lány volt. Miklós bácsi gondoskodott órála is. Az én anyám nevelte a Miklós bácsi fiát, Gerőt, aki ekkor kisfiúcska volt. Ott ismerkedett meg későbbi férjével – apámmal –, Barcsay Boldizsárral, aki már akkor is mindig szomorkás ember volt. Édesanyámnak volt egy szerelme, azt hiszem, hogy a Bozsoki

családnak egyik ifjú tagja, ha jól emlékszem, szépen hegedült. Bizonyos romantikus érzések kapcsolhatták össze a két fiataalt. De az korán meghalt, hogy miben, nem tudom. És így kerülhetett az édesapám és az édesanyám szorosabb kapcsolatba.

Mi négyen voltunk testvérek. A legidősebb volt Barcsay Mária – Mariska, így neveztük otthon –, a nővérem, aki nemrégén, hosszas szenvedés után halt meg. Azután következtem én, utánam pedig Dezső öcsém, ő 1903-ban született, az orvosi egyetemet végigcsinálta, és szegény 27 éves korában, hosszas szenvedés után halt meg. A legfiatalabb pedig Erzsike húgom, akit mindenki szeretett és szeret most is. Neki volt a legnehezebb élete. Mindenkiért mindent megtett, mindenkin segített és mindenkit szeretett. Az anyáknak mindent megtett, annyira, hogy sokszor az volt az érzésem, hogy előbb hagyja el ezt a golyóbist, vagyis előbb kerül a föld alá, mint az édesanyánk. Ilyen önfeláldozó volt Erzsike.

Visszatérve a Kabdebó családhoz, a sors úgy hozta, hogy II. gimnazista koromban a szamosújvári gimnáziumba kerülhettem, és ott együtt laktunk unokatestvéreimmel, Kabdebó Jánossal és Kabdebó Miklóssal az úgynevezett jó, öreg Pepi néninél. Laktak ott román fiúk is, mert hiszen Szamosújvár és környéke nagyon elrománosodott területe Erdélynek. Pepi néninél lakott egy Malaiu Antal nevezetű román fiú, ő azt hiszem, Jancsinak az osztálytársa volt, aztán Muresan Guszti, nagyon kedves román pap fia, és mások is. Hogy milyen rendes ember volt ez a Muresan Gusztáv, később hallottam, amikor Pepi néni nagyon megöregedett és magára maradt, családja nem volt, akkor a Muresan Guszti családja magához vette Pepi nénit, és ott is halt meg náluk.

Pepi néninek én csak a nevére emlékszem: Wagner Josefa, német nő volt. De a családját nem ismerhettem, mert én korán elkerültem Szamosújvárról, mivel később iskolát változtattam, és az enyedi református kollégiumba kerültem. Pepi néni a Pál Bogdán-féle házban lakott.

Pál Bogdán szamosújvári gimnáziumi tanár volt. Felesége testvére volt Róza néninek. A Kovrig családból származtak mind a hárman, Róza néni, a Pál Bogdán felesége, Netti néni és Mariska. A Róza néni családjáról én nagyon keveset tudok. Az apjukat már nem ismertem, Kovrig doktornak

hívták, a keresztnevére nem is emlékszem. Ő volt a te nagyanyádnak az édesapja. Úgy emlékszem, hogy az a ház, ahol Pál Bogdánék, tehát Netti néniék laktak, az is a Kovrig doktornak volt a háza. Annyit tudok Kovrigról, az orvosról, hogy Rózsa Sándornak a fejét ő amputálta halála után. Rózsa Sándornak a fejét ugyanis – ahogy én tudom – felküldték Pestre vagy Bécsbe, mert kíváncsiak voltak arra, hogy egy ilyen embernek, mint Rózsa Sándor, vajon milyen lehet a koponyája.

Netti néninek mi volt a rendes neve? Nem is tudom. Netti – én mindig így hallottam. És volt a Mariska. Mariska néni idegbeteg volt, őt kevésbé ismertük. Egy örmény ember volt a férje, ha megölnél, akkor sem jut az eszembe a neve, pedig nagyon közismert örmény név. Nagyon rossz házasság volt. Mariska nem volt normális. Félig-meddig egzaltált volt – ez a legjobb kifejezés –, és elkeserítette annak az embernek az életét, akitől két gyereke született, egy fia és egy lánya. Mind a kettő örökölte az édesanyjának az idegbetegségét – gondolom, hogy ez a betegség skizofréniának nevezhető –, mind a kettő öngyilkos lett, az egyik az emeletről ugrott le, a fiú, és a leány önkézével vetett véget az életének.

A Pál Bogdán házában az udvarán volt egy kis mellékházacska, annak volt egy előszobája, és egy szobája. A nagyszobában laktak az idősebbek, a Kabdebó fiúk, meg Muresan, meg Malaiu, és az elsőben pedig a fiatalok, mi voltunk a társaság Benjaminjai: az öcsém meg én, és a fiatal Muresan fiú, akinek a keresztnevére nem emlékszem.

Pepi néni nagyon jóízűen főzött, kaptunk uzsonnát is. Az idősebb lakók, Jancsiék, Malaiuék meg Muresának előttünk nagy tekintélyű kollegák voltak, nem is mertünk nagyon hozzájuk közeledni, csak ha ők leereszkedtek, hozzánk szóltak. Miklóskával természetesebb volt a kapcsolatunk, ő fiatalabb is volt. Jancsi idősebb volt, és úgy emlékszem, hogy ő visszahúzódo természetű volt. Ő csendesebb volt. Miklós meg élénk, mindig heccelte az édesapádat, és édesapád erős, zömök fiú volt, a jó szíve meggátolta abban, hogy Miklóskával gorombán elbánjon. Birkóztak. Édesapád mindig leteperte Miklóskát.

A Kabdebó családnak minden egyes tagja – gondolok itt az unokatestvéreimre elsősorban – nagy tekintély volt előttem, fölnéztem rájuk.

Bizonyos kisebbségi érzés élt bennem mindig, amikor különösen Jancsira gondoltam (Gerőre nem, mert ő sokkal idősebb volt nálam és a kapcsolat nem volt olyan közvetlen, mint Jancsival meg Miklóssal). Tehát bizonyos kisebbségi érzésem volt. Miklóska, azt hiszem, hogy élénkebb eszű lehetett. Én közepes tanuló voltam. Nem buktam meg soha. Kielégítő bizonyítványaim voltak. Csak azzal foglalkoztam behatóbban, ami élvezetet nyújtott nekem – a rajz, az ének, meg a torna. (A nagyon reális tárgyakat, mint például a matematikát – nem matematika volt, hanem akkor még számtan – utáltam. Ma sem tudok számolni.) Az én testvéreim, Mariska nővérem és Dezső kitűnő tanulók voltak, de a legeszesebb Erzsike volt.

1919-ben menekülnöm kellett otthonról. Erről nem szívesen beszélek, csak annyit mondhatok, hogy másokért, mások miatt sokat kellett szenvednem, olyan dolgokkal vádoltak, amiket nem én követtem el. Változások voltak, és akkor bizonyos szerencsétlenségek történtek, és a katolikus templom porig égett, nem minden ok nélkül, mert muníciót találtak ott. Engem vettek elő – mert én szoktam a templomba be-bejárni harmóniumozni –, hogy én követtem el olyasvalamit, amiből ez a szerencsétlen tűz keletkezett, aminek martaléka lett a katolikus templom. Kínoztak, ütöttek, vertek is. Én csak az igazat mondhattam, azt, hogy én nem tudom, hogy ki volt, én nem voltam, és hát kitarítottam emellett –, nem kellett kitaritanom, mert mást nem is mondhattam. (Csak később, a véletlen folytán Párizsban, a Café Dome-ban tudtam meg, ki volt az igazi tettes.) És a végén elengedtek azzal a rövid mondattal, hogy soha többé Erdély területére a lábam ne tegyem be. És azt mondtam, hogy nem fogom soha többé ide betenni a lábam. Három évig kibírtam. De három év után a szüleimet meglátogattam. Ez alatt a három év alatt a szüleim nem tudtak rólam, hogy élek-e, vagy már régen elmentem máshová, a föld alá. Boldog voltam, hogy végre hazakerülhettem, de olyan idegbeteg voltam utána, még hét évre rá, itt Pesten néha riadtan ébredtem fel, hogy vernek, ütnek, pofoznak.

Kiszabadulásomkor Vasasszentivánon keresztül érkeztem Szamosújvárra, onnan Kolozsváron keresztül jöttem Budapestre. Vasasszentivánt aludtam, utolsó éjszakámat ott

töltöttem. Sose felejttem el, amikor a verandán üldögéltünk Róza nénivel – édesapád nem volt ott, mert Pesten volt, mint műegyetemi hallgató, Miklóska már nem élt. Erzsi nem tudom, hogy hol lehetett, arra már nem emlékezem, és Miklós bácsira emlékszem még, ő csöndesen ült, és olyan furcsa volt, nem szólt egy szót sem, pedig én meséltem arról, hogy min mentem keresztül, de nem szólt egy szót sem. Nekem nagy a gyanúm most, hogy neki nagyfokú agyérelmeszesedése lehetett már akkor, mert jó pár évre rá meg is halt. Ha jól emlékszem, 76 éves lehetett, amikor meghalt.

Persze, hogy Erzsi nem volt ott. Reggel utaztam Szamosújvárra, onnan vonattal Kolozsvárra. Délelőtt Kolozsvár főterén sétálgattam, ott töltöttem el az időt, és Kabdebó Erzsi unokatestvérével, Mariska néni lányával egy cukrászdának a teraszán ült, és ott mint fiatal lányok jókedvűen mosolyogtak. Üdvözöltem őket, de már nem ültem le hozzájuk, mert nagyon kevés pénzem volt, és tudtam, hogy nehéz hónapok, évek előtt állok. Hiszen nekem Pestre kell utaznom, hogy elkezdhessem a pesti életet. Akkor láttam Erzsit utoljára. Tehát amikor a verandán Miklós bácsival és Róza nénivel együtt üldögéltünk, akkor Erzsi ezért nem volt ott. Többé soha nem láttam, mert nagyon ritkán mentem haza – akkor már Némába – a szüleimhez. Az udvarból se tettem ki a lábam, mert bennem élt az a rettenet, amely uralta az egész valómat.

Jancsiról nagy szeretettel beszélek most újra, mert amikor megtudta, hogy én Pesten nyomorgok – mert ugye én hazuról sose kértem a szüleimtől egy vasat sem, nem is kaptam, nem is küldhettek, nagyon nehéz életük volt –, amikor megtudta, ő már mint mérnök működött Gyöngyösön, és engem pénzzel, anyagiakkal akart segíteni. Fölajánlotta segítségét. Írt is nekem, és én – nem tudom miért, önérzetes voltam vagy mi, hát – nem fogadtam el a segítségét. Nem azért nem fogadtam el, mert bántott volna az, hogy az unokabátyám segít, és őtöle bizonyos összegeket elfogadnék, nem azért – nem tudom, szebbnek tartottam azt, hogy saját erőmből küzdjem föl magam.

Talán ennyi. Segítségedre akarok lenni, amennyiben neked olyan igényed van, hogy a Kabdebó családdal kapcsolatban bizonyos dol-

gokat tudjál. Amire vissza tudtam emlékezni, elmondtam neked, abból a célból, hogy ennek a felhasználásával alakíts ki egy olyan képet, amit saját magad felhasználasz – mert sose lehet tudni, az életedben még erre lehet szükséged –, esetleg az életrajzodat akarnád megírni, emlékeidet, és akkor legyenek támpontjaid arra vonatkozólag, hogy ez minél pontosabb lehessen.

2. A mozaikok története

Melyek a monumentális művészet jellemvonásai? Először is a nagy méret. Kis mozaikot, kis freskót lehet ugyan csinálni, de az nem az igazi. Melyek a kifejezési eszközei? A folt, a kontúr, a színek, a síkban – két dimenzióban – való komponálás. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, ha visszagondolok a régi dolgaimra: majdnem mindegyik munkám alkalmas volna egy-egy mozaik kialakítására. A freskót azért hagyom el, mert a freskót magának a művésznek kell megfestenie: én arra képtelen lennék, nem győzném erővel. A mozaikot szerettem leginkább. Csodálatos művészet, anyaga időálló. Ennek köszönhető, hogy a legrégebbi időtől kezdve, több ezer év óta él, s élvezhetjük a régi korok mozaikjait is. Gondoljunk a hozzánk legközelebbire, a ravennai mozaikra, amelyet én is láttam, csodáltam.

Az első mozaikom a miskolci mozaik. Janáki építésznek köszönhetem, hogy azt a nagy kartont, amelyet 1949-ben készítettem, Szentendrén egy kis sötét, nedves szobáckában, észrevette és megérezte: abból mozaikot lehetne kialakítani. El kell mondanom, hogy ezt a nagy kompozíciót Szentendrén, a művésztelepen minden különösebb cél nélkül készítettem el, a magam kedvtelésére, zárt ajtók mögött festetem, mert abban az időben ilyen felfogású kép megfestése bűnnek számított. Sokszor egy-egy műnek a keletkezését olyan dolgok is előidézhetik, amikre az ember nem számíthat. Akkortájt itt élt a nővérem, és nagyon sok gondot okozott nekem az ő betegsége, aztán a lánya is súlyos betegen feküdt az egyik Üllői úti belgyógyászati klinikán – szóval rettenetes volt az én életem is, és másképpen nem tudtam levezetni a bennem levő feszültségeket, mint hogy beletemetkeztem a munkába. Fölszegeztem a falra egy 5 vagy 6 méteres kartont, és hozzákezdtam a kompozí-

ció kialakításába. Később ráismertem egyes figuráiban a nővérem alakjára is. Akkor még nem tudtam, hogy mit csinálok, de azt éreztem, hogy a tér és a forma izgat engem. A térnek és a formának a különféle kapcsolatai érdekelték. Megkomponáltam a képet úgy, hogy a térbeli forma szervesen kapcsolódjék a hozzá tartozó térhez. Így keletkezett ez a mozaikom. Évek múlva, a Nemzeti Szalonban, mely az Engels téren [ma ismét Erzsébet tér] állott, rendeztek egy kiállítást, amelynek a címe a *Konstruktívek kiállítása* volt. Erre én is kaptam meghívást. Beküldtem a nagy képemet, Dávid Katalin nagyon szép kritikát írt róla. Janáki is észrevette, hatott rá a kompozíció monumentális volta. Janákinak köszönhetem, hogy nyolc évre rá ebből mozaikkép lehetett. Miskolcon nagyon szép falfelületet kapott [az egyetem könyvtárának előcsarnokában], a kép érvényesül, és a világítása megfelelő. Ami a fontos: szétszórt világítása van. Ezt igényli a mozaik, akkor nem csillog, akkor látható jól.

A Miskolci Egyetem könyvtárának fotoarchívumából

Balról jobbra: Kabdebó Lóránt, Dobos Marianne, Terplán Zénó, Barcsay Erzsébet, Barcsay Jenő és Zsidai József

Ez volt életem első mozaikja. A mozaikjaimat nem én raktam, mert fizikai okokból mozaikrakásra képtelen vagyok. De hát a középkorban sem maga a tervező rakta a mozaikot, hanem vezette, irányította a munkát. Én is minden esetben ott voltam. Az én jelenlétem azért volt fontos, hogy a rakás úgy történjen, ahogy a mozaik mondanivalója és stílusa megköveteli, s ahogy én azt érzem. Mert azt nem engedhetem meg, hogy a mozaikrakó mester a saját elképzeléseit belevihesse a kompozícióba.

Melyik mozaik sikerült a legjobban a megvalósítás szempontjából?

Az, amelyik szentendrei kis múzeumomban látható. Miután az épület kialakult, ahogy végigsétáltam a termeken, az egyik kis teremnek az alakja feltűnt nekem, mert a mennyezete gótikusan fölfelé ívelő, és ezáltal az oldala is különösen hat, felfelé csúcsosodik. Az az érzésem támadt, hogy ide mozaikot kell komponálnom. Készítettem egy tervet, és megkértem Krizsán István barátomat, hogy a kivitelezés munkáját végezze el. Ez meg is történt. A kivitelezése maradéktalanul kielégített.

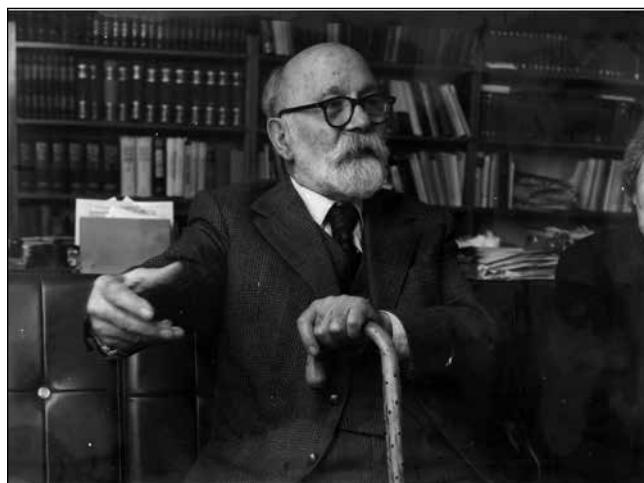
Ez volt életemben az első alkalom, amikor olyan alakú falat kapott a tervem, amelyet a kép megkívánt. Így készültek a középkorban és a régebbi korokban is a mozaikok. Mindig a fal alakjához kell idomítani, a fal, a sík, az épület parancsol, és nem fordítva. Az épület az, amelyet díszíteni kell.

A mozaikjaim rokonok egymással. Nemcsak azért van szellemi kapcsolatuk, mert egy ember készítette őket, hanem az összes mozaikon azok a problémák vonulnak végig, amelyek engem egy életen keresztül érdekeltek. Nálam mindig nagy szerepet játszott a szerkezet, majdnem mindig a dolgok szerkezeti szépségeiből indultam el. Egyéből nőttek ki: a miskolcinak köszönhetem, hogy a Nemzeti Színházban [*mai Hevesi Sándor téri színház*] levő mozaikom úgy alakult ki, ahogy kialakulhatott. A kettő segített ahhoz, hogy kialakíthassam a szentendreit. A szentendreiben benne van az, ami az előbbi kettőben és a többi mozaikomban is. A szentendrei mozaikomat tartom olyan képemnek, amely magába foglalja mindazt, amit én egy életen keresztül ezen a területen elértem.

3. Az utolsó művek

„Újabb képeimen a feketék és a fehérek az uralkodó színek. Most tiszta fekete foltokat ágyaztam fehérbe, fehér mezőbe. Egyiken-másikon oda mertem tenni egy-egy szürkés világosokkert vagy pedig egy szürkéskéket. Ennyire leegyszerűsödött a festézetem. Örülök, hogy ezeket a képeimet megfestettem, mert érzésem szerint ezek összefoglalói mindazoknak a festői eredményeknek, amelyek részesei életem munkásságának. Ezeket a Műcsarnokban ki is állítottam 1982 őszén.” – imígyen fejezi be a mozaikjairól készített interjúnkat Barcsay Jenő.

A kései Barcsay-művek keletkezésének szemtanúja lehettem. Első agyérgörce után, ami éppen Szamosújvárra érkezésekor, autótunk végén érte, gyógyultan hazatérve Szentendrén kezdett hozzá újra az alkotáshoz. Naponta hosszasan sétálva szívta magába az örmény város sugározta képszerkezeteket. „Kisétáltam magamból a bajt” – dicsekedett hazaérkezve Szentendrére. Házának kertjében, az első képet hosszán alakítva nehezen jutott el a végső, leszűrt sorozatnak a kifejezési formájához, a többi azután gyorsan született, élvezettel dolgozott. Eredményéről, az utolsó kiállításán látottakról Rómában, valahai tanítványa, Prokop Péter fejtette ki – le is írta – összefoglaló jellemzését:

Barcsay-portré a Miskolci Egyetem könyvtárának fotóarchívumából

„Az utolsó képei nagy, fekete mezők, kis fehér ablakkal. Olyan, mint a nyiladék végén a kék az erdő mélyén, amelyen bekandikál a négyszögletű ég. A befejezés előtti rányitás a mögül rejtőző

titokra, mely feleletért kiált. A fehérke négyzeten át odatesni vágyik, lehet, hogy csak tudat alatt, amire sok ideje volt, hogy foglalkozzon vele. Abban reménykedett, hogy én, a varázslóból duplán birtokló, többet árulkodhatok a bizonytalanról.

Mint művészte: világosra megoldott, puritán, lényegremenő, retorikamentes hite volt. Biztos sejtés, mint anatómia-rajzainak egzaktága mögött a bizánci érzés. A Teremtő és alkotása kép-letéből a bizonyíték neki vitathatatlan. Egyszer fölkiáltott, hogy nekem argumentáljon: kell ott mögötte az a Valaki!”

Amikor emlékezést tartottam a mesterről, a szentendrei Barcsay-házban, már kerestük azt az engem egy fordított S betűre emlékeztető alakzatot, amellyel napokig viaskodott. Sehogyan sem akart elindulni a művek sorozata. Sajnálom, hogy nem találtam rá erre a képre, mert a műtörténészeknek biztos tanulsággal szolgálhatna a kínosan alakult műalkotás keletkezéstörténete. Csak egy hasonló szerkezetű képre mutatva mesélhettem el emlékemet a témával való küzdelméről.

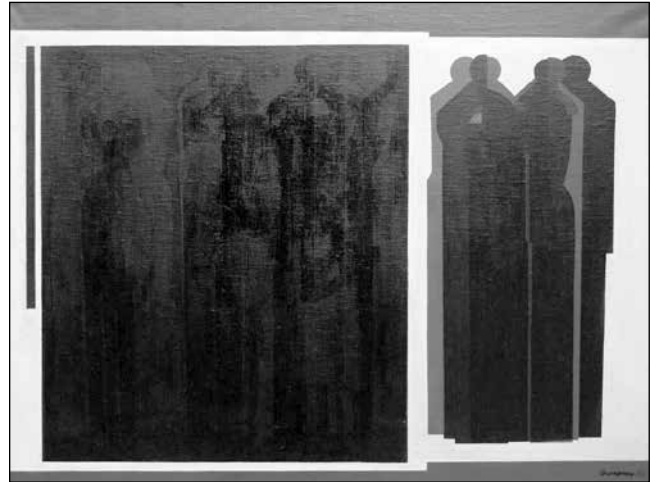
Kabdebó Lóránt a szentendrei múzeumban
Fotó: Kabdebó János

De most, egy másik, meglévő képének alakulástörténetét szeretném elmesélni. Ma is látható a végeredmény kiállítva a Barcsay-házban.

A kép kapcsolódik a mozaikok keletkezéstörténetéhez, ugyanakkor a mester szigorú önkontrolljának eredményeként jöhetett létre a kései képek ciklusában.

A mozaikokról emlékezve, mesélte ezt a történetet: „Amióta csak visszaemlékezem és festőnek érzem magam, mindig a monumentális művészet felé vonzódtam. 1935-ben az Ernst

Múzeumban ötünknek kiállítása volt. Ezen a kiállításon voltak nagyméretű olajképeim, figurálisaim, és volt ott többek között egy három alakból megkomponált képem, amelyet később megsemmisítettem, sajnos, és arról írta akkor Lyka Károly a kritikájában, hogy ezt a fiatalembert a monumentális művészet vonzza.”

Ez színesben is a 95. oldalon

Egy hasonló megsemmisítés történetét mesélhettem el ez előtt a képe előtt. Ha most ezt a kései képet megnézzük, tulajdonképpen ez is egy ilyen „megsemmisített” alkotás. A fekete négyzet „alatt” ma is látszik, hogy végig figurális sort alkottak a kép eredeti szereplői. Én még láthattam a teljes figurális sort a vásznon. Egy nyári napon egy ismerőssel meglátogattuk a mestert, aki régóta vágyott már a vele való találkozásra. Sajnos egyikünkénél sem volt fényképezőgép, hogy az éppen akkor befejezett alkotást megörökítettük volna. Boldogan mentünk tovább. A mester boldogságát látva egy befejezett alkotás előtt állva.

Annál nagyobb volt másnap a meglepetésem, amikor a festmény egyik felén egy fekete négyzetet találtam. Mi történt, Jenő bácsi? – kérdésemre büszke válasza: Lefestettem. De nem volt boldog. Azzal elégedett volt ugyan, hogy túllépett a hagyományos formáltságon, de valahogy merevnek érezte az újabb képet. Legalább egy fényképen meg kellett volna rögzíteni az eredeti alkotást – jegyeztem meg. Ő jóváhagyólag adott igazat nekem.

Amikor legközelebb meglátogattam, már boldogan fogadott. Elégedett volt az újabb ered-

ménnyel. Látod, ezt a vonalat kellett még mellé odahúznom, így már életre kelt a kép. Él. Így véglegesítette, így áll kiállítva ma is a Barcsay-ház falán.

Magamban döbbenet fogadtam Barcsay mester megoldását. Figurális és absztrakt megoldás egyesítése? Dilettáns elképzelés lenne? Vagy inkább, róla lévén szó: a zseni merészsége. Egy életmű zárásaként egy „szabálytalan” remekmű. Miként Beethoven Kilencedik szimfóniája.

A képet bemutatva idéztem tanítványának, Prokop Péternek spirituális elmékedését. Most idézem egy Panofsky-tanítvány művészettörténetész beszélgetését a mesterrel, melynek szemtanúja lehettem:

„Hogy a műveltség hogyan tud megértéssé alakulni, csak egyetlen példát említenék. Szemtanúja lehettem, amikor Barcsay mester egyik képén egyetlen fehér kis négyzetről hosszú lelkes fejtegetéssel gyönyörűséggel igazolta vissza az alkotó elképzelését. Egy hétfői napon, délelőtt. Szó szót követett, majd az öreg mester javasolta, nyitassuk ki és látogassuk meg szentendrei gyűjteményét. Ritkán voltam életemben ilyen szikrázó, lényegre koncentráló, mégis csak néhány szavas beszélgetés résztvevője. Ma is hallom, ahogy a szakember hangsúllyal mondja: Ennek ott kell lennie. Nem magyaráz, csak kijelent. És a kijelentésnek meggyőző hangsúlya van. A mester érti. Megérti. Látja, olyan ember nézi a képeit, aki tudja, mi miért van ott éppen úgy. Talán utolsó felhőtlen, boldog napja volt az akkor már betegséggel küzdő, az alkotómunkában korlátozott idős mesternek.”

„Kockológia” – így nevezték maguk között Barcsay Jenő tantárgyát tanítványai. Magam hogyan közelítettem meg az általa gyakorlatban megvalósított művészetet? Az 1967-es miskolci nagy kiállítására átvittem a közelben lévő gimnáziumból osztályomat. Hagytam, nézelődjenek. Én pedig leültem a terem egyik sarkába, és néztem a képeket. Néztem őket az elbambulásig. És egyszerre csak a két dimenziós szögletes képek kezdtek kinyílni. Megmozdultak, három dimenziós alakzatot vettek fel. Minden pontosan elhelyezkedett a térben. Életre keltek.

Hasonlóképpen vagyok azzal a Barcsay-képpel, amelyet egyik karácsony előtt, feleségem

választása alapján, ajándékba kaptunk. Elénk tett két képet. Én egy drámaibb, balladás sötét-ségű képet szerettem volna, de feleségemnek ez a vidámabb színekkel megkonstruált képvilág tetszett jobban. Hál’ Istennek. Mert azóta életem egyik vigasztalója ez a kép-szerkezet. Mintha egy Weöres Sándor verset mondanék magamban, a létezés derűjét mozdítja felém. Jenő bácsi egyensúlyérzékével a mindenség egészének lefordítása az én emberi nyelvezetemre. Jó ennek a képnek a környezetében eszmélkednem.

4. In memoriam

Halálakor Londonban voltam, illetőleg Wimbeldonban, Határ Győzővel készítettük a később könyvalakban is megjelent életműinterjút. A BBC-ben felkértek, írnam meg a mester nekrológját. Akkor nagy dolog volt, hogy Határ Győző már mikroprocesszoros írógéppel dolgozott. Leült a gépe elé, és megszólított: diktáljad a szöveget, majd én írom. Ledermedtem, Határ Győzőnek én diktáljak gépbe! Mégis sikerült. Ebből a szövegből, meg a mester 87. születésnapjára készített köszöntőkötetbe írott szövegemből állítottam össze a Vigília számára búcsúztatómat:

Meghalt Barcsay Jenő. Azon kevesek egyike, akinek műveit túl hazája határain is ismerik. A huszadik századi magyar festészet nagy személyisége. A gyász megrendítő és felemelő idején hadd idézzem fel az ember emlékét, akit közlő is ismerhettem. Nemcsak azért, mert rokonai szálak fűztek hozzá, de még inkább, mert több interjúban sikerült élete fontos mozzanatait az utókor számára megörökítenem. Nemcsak a nagy művész emlékét, de egy nagyszerű élet példázatát is felidézhetem.

E században, amelynek épp a kezdetén született, annyi történelmi felfordulás során oly veszendő lett az ember, oly különböző sorsok alakultak. Viszonyításul említem: egyazon évben született a költő Szabó Lőrincsel és a prózaíró Márai Sándorral. Barcsay Jenő életútja is sok megpróbáltatással teljes, hiszen ifjúságában el kellett hagynia erdélyi szülőföldjét és művészete igazát is egy életen keresztül kellett bizonyítania. Konok következetességgel. A mellőzöttségben éppúgy, mint a diadal éveiben. Ebben a vészkel terhes században éppen ezért Barcsay Jenő

újra és újra, minden beszélgetésben arra figyelmeztetett, milyen értéket jelent maga az emberi élet. Láttam indulatosnak, amikor azokról került szó, akik nyeglén, cinikusan beszélnek más emberekről. Meg az emberek közösségéről, a hazáról. A »kicsi hazáról«, ahogy – erdélyies szóhasználattal – mondani szokta. Mert az alkotó, akinek *Művészeti anatómiáját* az egész világon ismerik, tanítják – legfontosabb feladatának a magyarság szolgálatát tartotta.

Világhír? Minden viszonylagos. De szemtanúja voltam, amikor barátja, Amerigo Tot – azaz Tóth Imre, a szintén világhírű szobrász – váratlanul becsengetett a szentendrei nyári lak ajtaján, magával hozva egy fiatal olasz kollegáját, mert az személyesen is szeretne volna megismerni az *Anatómia* világhírű szerzőjét. Vagy: Magyarországon járt New Yorkban élő költőbarátom, Baránszky László, aki művészettörténészként Panofsky professzor kedvelt tanítványa volt. Életem legszebb napjai között tartom számon azt a hétfő délelőttöt, amikor egyedül a vendég tiszteletére nyitotta ki a mester a szünetnapon szentendrei múzeum-gyűjteményét. A világ nagy múzeumaiban otthonos műértő félszavakkal úgy tudta jellemezni a kései Barcsay-képek megoldásait, amelyből kitűnt: mennyire korszerűek azok, illeszkednek a világ legújabb festészeti törekvéseihez. Nem kinyilatkoztatások hangzottak el, hanem feszes, tárgyyszerű párbeszéd zajlott. Szellemi magasfeszültség vibrált.

Szemtanúja voltam, ahogy műveinek kései sorozata hosszas vívódások után, a betegség árnyékának leküzdésével megszületett. Minden darabja szinte személyes ismerősöm. Hányszor festett át, egyik napról a másikra már kész képet: mert majd tíz év múlva nem akar szégyenkezni. Százados életre készült, édesanyja százkét évet ért meg. Nyolcvanhárom éves korában váratlanul súlyos műtét után három nappal már

felülve, székében fogadott és a beszűrődő, a bútorokon tükröződő fények festői értékéről beszélt. A még megfestésre váró problémákról. Ott mondta a műtétben részt vevő egyik orvos: nagyon jó »együtt dolgozni« az olyan beteggel, aki élni akar, mielőbb meg akar gyógyulni. Mert célja van – válaszolta a mester. Illetőleg sajátos, pontos megfogalmazásával: mert még vannak festői problémái.

Amikor pedig már egyre nehezebben tudott dolgozni, gobelineket tervezett és végig kísérte figyelmével készülésüket. Vele ünnepelhettük – mint régebben mozaikjainak – most gobelinjeinek elkészültét. A magyar művészet nagy nyeresége lett egy-egy megvalósult monumentális terve. Az emberi mértékű nagyság ünnepi pillanata. Úgy tudott elvonatkoztatni, hogy az mindig visszavetült az emberre. Az átélt tragikus feszültségeket anyagszerűen festői problémává tudta átlényegíteni: rólunk szólóvá és ezáltal hozzánk szólóvá tette műveit.

Ha nála voltam, amíg őt hallgattam, körben képei is beszéltek hozzám. A gyakori találkozás velük nem halványította, éppen hogy gazdagította világukat. Közben pontos, szép, szabályos magyarsággal formázott szenvedélyes mondataira figyeltem. A társalgásban a mindennapi témáknak is távlatot tudott adni. Ezzel becsülte meg vendégeit. A szigorú pontossággal. Mint ahogy a képei néztek közben a falakról. Úgy tartotta: a mondatok, mint a képek – műalkotások. Hogy szenvedett utolsó találkozásunkkor, amikor a hangalak megbicsaklott, nem szolgálhatta már tökéletesen a szándékot. Még búcsúzóul – amikor mondtam, Londonba megyek, Határ Győzővel emlékező interjút készíteni – üdvözölte a távoli költőt, mert rendes volt, mielőtt elment, felkereste őt és elköszönt. Aztán elhallgatott.

Most már csak a képek beszélnek. Szerencsére marad mondandójuk. Gondolom: századokra.

Részlet a *Művészeti anatómiából*